

Передумови та шляхи економічного зростання в Україні об'єктивно висувуються на перше місце серед завдань економічної політики. Це важливо не тільки з точки зору реалізації довгострокових цілей розвитку держави, але й у короткостроковому аспекті. Без подолання спаду виробництва її переведу економіки на траєкторію зростання не можна розв'язати жодної соціально-економічної проблеми українського суспільства.

Взагалі економічне зростання виступає природною формою буття людського суспільства, нормальним станом його економіки. За останні сто років реальний ВВП на планеті зростає у середньому на 3,2% на рік, що забезпечувало кожні 22 роки подвоєння народного багатства. У розрахунку на душу населення ВВП зростає щороку на 1,8 %, або подвоювався кожні 39 років. В останні 30 років темпи економічного зростання дещо уповільнились, а в багатьох великих регіонах світу виявились серйозні труднощі розвитку, особливо у країнах Центральної та Східної Європи, де з 1990 року спостерігається невпинний спад економічної активності та руйнація продуктивних сил.

Загострення проблем економічного зростання зумовило підвищення уваги до теоретичних та практичних питань суспільного розвитку, висунуло їх у число першочергових у постсоціалістичному просторі й особливо в Україні. З їх розв'язанням пов'язані вибір шляхів антикризової політики, доля українських реформ.

Теорія і складові економічного зростання цілком природно

# ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

## В КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

### ECONOMIC GROWTH IN THE TRANSITIONAL ECONOMIES

**Борис Кваснюк**, завідувач ІЕПР НАН України, доктор економічних наук  
*doctor Boris Kvasniuk, Chief of the Department of the Institute of Economic Forecasting of NAS of Ukraine*

**Лєся Симоненко**, аспірант ІЕПР  
*Lesya Simonenko, post-graduate student*

*The article deals with theoretical and practical problems of economic growth in Ukraine, formation of the national savings and investment capital. The authors proposes the mechanism of the investment process activation on the basis of the reduction of tax pressure and large enterprises restructuring.*

опинилися в центрі наукових дискусій, їх обґрунтування виявило суперечливі думки і навіть протилежні підходи. Одним із багатьох свідчень цього стало, зокрема, різне трактування шляхів виведення України з кризи та базисних засад економічного зростання, зокрема на сторінках журналу "Вісник НБУ"[1].

Наявність гостро дискусійних оцінок, перспектив і методів антикризового розвитку в Україні вимагає стислого екскурсу в надбання світової економічної думки, певного узагальнення теоретичних Принципів економічного зростання. Економічна теорія завжди надавала економічному зростанню особливого значення. У працях основоположника класичного вчення А. Сміта, найбільш відомого економіста ХХ століття Дж. Кейнса та в багатьох інших вчених багатство народів та економічне зростання були

наріжними проблемами економічної думки.

Після Другої світової війни теорія економічного зростання одержала друге дихання в роботах Є. Домара, У. Кендріка. Е. Хансена, Є. Денісона. С. Кузнеця і т.д. Великий внесок в теорію зробили також українські економісти. У західних джерелах підкреслюється особлива роль Р. Солоу, який розробив модель факторного аналізу джерел економічного зростання.

Модель Р. Солоу спирається на аналіз визначальної ролі національних заощаджень, приросту населення та технологічного прогресу. Вона виходить із функціональної залежності між кількістю продукту, праці і капіталу, що була встановлена американськими вченими Коббом і Дугласом ще на початку ХХ століття. Виробнича функція Кобба-Дугласа  $Y = AK^aL^b$  поклала в основу процеси заміщення живої прані зреченою. Параметри  $a$  і  $b$  показують, в яких пропорціях ресурси капіталу і праці впливають на випуск продукції. Зокрема, при збільшенні затрат праці на  $n$  може відбуватися таке ж зростання приросту продукції, як, можливо, й при зростанні основного капіталу на  $3n$ . Конкретно Кобб і Дуглас вперше одержали формулу такого

**Табл. 1. Темпи приросту реального ВВП у 1978-1996 роках**

| Роки                                 | 1978-1987 | 1988 | 1989 | 1990 | 1991  | 1992  | 1993 | 1994 | 1995 | 1996 |
|--------------------------------------|-----------|------|------|------|-------|-------|------|------|------|------|
| Весь світ                            | 3,3       | 4,7  | 3,7  | 2,6  | 1,5   | 2,4   | 2,4  | 3,7  | 3,7  | 3,8  |
| індустріальні країни                 | 2,7       | 4,3  | 3,6  | 2,5  | 0,8   | 1,7   | 0,9  | 2,8  | 2,1  | 2,3  |
| Європейський Союз                    | 2,1       | 4,2  | 3,5  | 3,0  | 1,6   | 1,0   | 0,5  | 2,8  | 2,5  | 1,6  |
| Країни Центральної та Східної Європи | 3,0       | 4,2  | 2,1  | -3,7 | -11,5 | -14,7 | -8,5 | -8,8 | -1,3 | 4,0  |

Джерело: Economic Report of the President. – Washington, 1997. – p.424.

Табл. 2. Ціни на товари України у 1990 - 1997 роках, дол. США

| Роки                    | 1990* | 1997**  | Світові ціни |
|-------------------------|-------|---------|--------------|
| Зерно (т)               | 416   | 100-103 | 140          |
| Енергетичне вугілля (т) | 7,29  | 37      | 41,3         |
| Нафта сира (т)          | 41,6  | 86      | 136,5-153    |
| Газ природний (1000 м3) | 10    | 83      | 85,7         |

\* Ціни в СРСР.

\*\* І півріччя 1997 року.

Джерело даних: Статкомітет СНД, Міністерство економіки України, Всесвітній банк.

вигляду:  $Y = 1,01 K^{0,25} L^{0,75}$ . Поглиблена інтерпретація даної виробничої функції була здійснена багатьма вченими і, в першу чергу, Я. Тінбергеном, Є. Денісоном, Р. Солоу. Вони доповнили її внеском технологічного прогресу. За радянських часів були проведені численні дослідження вірогідності виробничої функції, в тому числі в роботах А. Кваші, Л. Терехова, Д. Чернікова, І. Осадчої, а найбільше – академіка А. Анчишкіна.

нагромадження капіталу" [ 2 ].

Вісімдесят років існування моделі Кобба-Дугласа не змінили частки праці та капіталу. У США частка праці становить 0,7 – 0,75, капіталу 0,25 – 0,3, але істотно зріс внесок технологічного прогресу [ 3 ].

Співвідношення між працею та капіталом західна економічна думка визначає на основі граничної продуктивності праці та граничної продуктивності капіталу, що були введені в

переходом національної економіки на світові ціни, в тому числі у царині зовнішньої торгівлі. Таке становище склалось об'єктивно, і повернення до цін 1990 року вже неможливе. Світові ціни, між тим, значно коливаються під впливом кон'юнктури і розрізняються в залежності від регіону та за умовами торгів на окремих товарних біржах. Тому посилення на світові ціни допускають певні розходження в різних джерелах. Ми їх використовуємо не як стопроцентне свідчення, а як певну макроекономічну тенденцію.

Зерно та енергоносії мають велике ціноутворююче значення на всі групи товарів, визначають об'єктивно загальний рівень цін в економіці. Лібералізація народного господарства забезпечила стрімке зростання цін у паливно-енергетичному комплексі, зокрема, на енергетичне вугілля – у 5,1 раза, природний газ – у 8,6 раза; багаторазово збільшилися ціни на нафтопродукти та деякі інші товари масового виробничого споживання.

Цінові та нецінові фактори стали чи не найголовнішою причиною кризи та обвального спаду ВВП. Переробні галузі не мають фінансових можливостей для поліпшення технологічної бази виробництва, а структура економіки в цілому лише пасивно відображає цінові зрушення.

Зміни головних параметрів економічної структури не тільки стримують можливості антикризової політики, але й породжують проблеми економічної безпеки України.

Найбільші проблеми економічного зростання викликає падіння частки та низький технологічний рівень машинобудування. Про це, зокрема, свідчать процеси динаміки валового та чистого нагромадження основного капіталу.

За радянських часів питання чистого нагромадження основного капіталу було дуже гострим і нормально не вирішувалось. В останні роки становище значно погіршувалось, виходячи з того, що саме чисте нагромадження є

Табл. 3. Нагромадження основного капіталу в 1990 – 1996 роках, % від ВВП

| Роки                                    | 1990 | 1991 | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 | 1996  |
|-----------------------------------------|------|------|------|------|------|------|-------|
| Валове нагромадження основного капіталу | 23   | 20   | 27   | 24   | 24   | 23   | 20,8  |
| Споживання основного капіталу           | -17  | -18  | -19  | -20  | -19  | -18  | -19,7 |
| Чисте нагромадження основного капіталу  | 5    | 2    | 8    | 4    | 5    | 5    | 1,1   |

У моделі Солоу чільне місце відводиться заощадженням (S), які обчислюються як ВВП за мінусом споживання і державних закупок. Звідси  $Y = (1 - S) + i$ . Інвестиції (i), або нагромадження капіталу, безпосередньо визначають економічне зростання. Нагромадження, власне, свідчить про приріст ресурсів ВВП, але його треба скоригувати на вибуття капіталу внаслідок його фізичного та морального зношення. Зміна капіталоозброєності (DK) порівнюватиме інвестиціям за мінусом вибуття капіталу. Саме оптимальний приріст нагромадження капіталу визначає темпи економічного і соціального прогресу суспільства. "Рівень нагромадження капіталу, відзначає Г. Менк'ю, – що забезпечує стійкий стан із найвищим рівнем споживання, називається Золотим рівнем

економічний аналіз американським економістом Дж. Б. Кларком, розвинуті Є. Денісоном, Р. Солоу та іншими авторами. Однак ця теорія зустріла багато критиків, зокрема, з боку кембриджської школи лівого кейнсіанства на чолі з Дж. Робінсон. У системі національних рахунків 1993 року теорія факторів у явному вигляді відсутня. У цілому забезпечення економічного зростання досягається приростом основного капіталу, витрат на робочу силу та технічним прогресом. Суттєву роль відіграють міжнародні чинники, в першу чергу, стан торговельного та платіжного балансів, валютний курс, паритети купівельної спроможності та залежні від них пропорції міжнародного обміну.

Політика економічного зростання багато в чому визначається економічною лібералізацією та

Табл. 4. Зміни чистого багатства у нефінансовому секторі України в 1989 - 1996 роках (в поточних цінах)

|                                | 1989,<br>млн.крб. | 1991,<br>млн.крб. | 1995,<br>млрд.крб. | 1996,<br>млн.грн. |
|--------------------------------|-------------------|-------------------|--------------------|-------------------|
| Валова додана вартість         | 120222            | 263305            | 3471639            | 48680             |
| Валовий прибуток,              |                   |                   |                    |                   |
| змішаний дохід                 | 51470             | 104598            | 1270151            | 12674             |
| Чистий прибуток                | 28889             | 59251             | 46208              | 406               |
| Чисте заощадження              | 11402             | 7903              | -545212            | -10497            |
| Капітальні трансферти одержані | 10340             | 12329             | 209739             | 2933              |
| Капітальні трансферти сплачені | -7763             | -3763             | -87440             | -696              |
| Зміни чистого багатства за     |                   |                   |                    |                   |
| рахунок заощадження та         | 13979             | 10469             | -422913            | -8260             |
| капітальних трансфертів        |                   |                   |                    |                   |

Джерело: Національні рахунки України за 1989 – 1992, 1995, 1996 роки.

провідним елементом економічного зростання.

Слід зазначити, що наукове з'ясування потенцій нагромадження як індикатора розвитку виробництва зараз потребує нових підходів та сучасного категоріального апарату, що подані національними рахунками України, статистикою доданої вартості інституціональних секторів економіки, в першу чергу, нефінансових корпорацій або підприємств реального сектора народного господарства, що випускають товари і послуги.

У 1989 – 1996 роках нефінансовий сектор економіки, який виробляє товари та послуги, був і залишається провідним сектором народного господарства. Його частка у ВВП, правда, дещо знизилась, зокрема, з 79,6 % у 1989 році до 59,7; однак від його діяльності залежить добробут населення. У 1989 і 1991 роках виробництво товарів і послуг приносило найманим працівникам і державі в цілому певний достаток, забезпечувало великі

заощадження для розширеного відтворення. Так, у 1989 році чисте заощадження становило 7,4% ВВП, а чистий приріст багатства досягав 9 % ВВП. У 1991 році відповідні показники дорівнювали 2,6 і 5,5 %, що свідчило вже про нарощування кризового перебігу подій. Стан справ у 1995-1996 роках погіршився кардинально. У 1995 році чисте заощадження вже мало від'ємну величину і перевищувало 5,1 % ВВП, а у 1996 також було від'ємним на 12,9 % ВВП. Замість приросту чистого багатства виробничий сектор втрачав 4 і 9,9 % у масштабі ВВП. При такій динаміці чистого заощадження економічне зростання неможливе навіть теоретично.

Національні рахунки, як відомо, побудовані за принципом балансу, де одержані вартісні величини виступають ресурсами, а сплачені – як використання цих ресурсів. У цьому контексті цікаво розглянути рух чистої доданої вартості (валова додана вартість за винятком споживання

основного капіталу) нефінансового сектора України у 1996 році. Різниця між її ресурсами, тобто позитивними операціями, та використанням, або від'ємними операціями, показує, які фінансові ресурси утворюються для витрат з формування рахунку капіталу та відтворення ресурсів економіки в цілому.

Таким чином, одержані сектором ресурси більш як на 10 млрд. грн. були меншими, ніж сплачені, що й зумовило пряме зменшення чистого багатства сектора та від'ємні значення чистого заощадження як фінансового джерела розвитку. Виникає питання, за яких умов можливо забезпечити ресурси для розширеного відтворення.

Перш за все, слід звернути увагу на вартість випуску товарів і послуг, яка дорівнювала 135465 млн. грн. при проміжному споживанні у 86755 млн. грн. На проміжне споживання припадало 64,8% вартості валового випуску товарів і послуг, що свідчить про надвисокі виробничі витрати, завищені ціни на ряд ресурсів, товари і послуги природних монополістів. Зниження виробничих витрат, скажімо, на 15-16 млрд. грн. не тільки б покрило перевитрати доданої вартості сектора, але й сформувало б певні ресурси відтворення.

У структурі використання чистої доданої вартості помітних резервів для економії немає. Скорочувати оплату праці, що становить 76,1 % чистої доданої вартості, не має сенсу. Правда, на саму заробітну плату тут припадає 19,8 млрд. грн., або 54,3%, а на внески у фонд соціального страхування – 7,9 млрд. грн., або 21,7%. Обмежене зменшення цих відрахувань може мати сенс.

Податки на виробництво, доходи і майно дорівнюють 14,3 млрд. грн., або 39,2% чистої доданої вартості, а в сумі з дивідендами, соціальними допомогою і трансфертами – 20 млрд. грн., або 54,9 % чистої доданої вартості. Це свідчить, що дійсний виробничий процес

Табл. 5. Ресурси та використання чистої доданої вартості нефінансового сектора

| Ресурси                               | Використання |
|---------------------------------------|--------------|
| Чиста додана вартість                 | 35412        |
| Дохід від власності                   | 0,417        |
| Внески на соціальне страхування       | 0,315        |
| Соціальні допомоги                    | 0,324        |
|                                       | 37468        |
| Оплата праці                          | 27705        |
| Податки                               | 14271        |
| Дохід від власності                   | 2261         |
| Соціальні допомоги та інші трансферти | 3481         |
|                                       | 47718        |

підпорядкований переважно не інтересам виробництва товарів і послуг, а інтересам їх розподілу.

Тільки податки в 1,4 раза перевищують від'ємне сальдо чистого наявного доход.

Соціальні допомоги та інші трансфери становлять 5,7 млрд. грн., або 15,6 % чистої доданої вартості. Сальдо одержаних та сплачених дивідендів дорівнювало 1,84 млрд. грн., або 5 % чистої доданої вартості, що є досить важким тягарем для кризової економіки.

Всі перелічені розподільчі та перерозподільчі процеси негативно впливають на народне господарство, стримуючи перехід від глибокої депресії до економічного зростання. Їх сукупний вплив відбиває рух рахунку капіталу.

Статистика руху капіталу говорить про те, що в Україні поки що відсутні передумови економічного зростання не тільки у нефінансовому секторі, але й в інших секторах та економіці в цілому. Від'ємні чисті заощадження на виробництві товарів і послуг ледь покриваються іншими заощадженнями, які становили 1582 млн. грн., або 1,9 % ВВП. Проте абсолютні суми чистого

нагромадження покривались за рахунок запозичень, які в 1,4 раза перевищували внутрішні заощадження.

В Україні склались не-еквівалентні пропорції розподілу доходів від власності. Кризова економіка виступає донором деяких секторів та закордонних власників. Всього доходи від власності становили 4,9 млрд. грн., у тому числі фінансових корпорацій – 2,6 млрд. грн., іноземців – 1,2 млрд. грн., а головних продуцентів – нефінансових корпорацій – тільки 0,47 млрд. грн. Виробничий сектор одержав доходів від власності в 2,25 раза менше, ніж іноземці та в 5,5 раза менше, ніж банківський сектор, чому сприяли надмірні монетарні обмеження, валютні та деякі інші причини. В той же час сектор державного управління, який володіє величезною власністю, одержав лише 92 млн. грн. доходів від власності, або 1,84 % відповідних доходів.

Прикладом економічного зростання у засобах масової інформації є Польща. "Польська Республіка залишається абсолютним лідером Східної Європи, –

стверджують експерти Міжнародного центру перспективних досліджень у Києві, – демонструючи довготривале швидке економічне зростання". З цими висновками можна погодитись лише частково. Польський експеримент не зводиться до чистого дерегулювання. Велике значення тут мало і скасування Заходом зовнішніх боргів.

За свідченням Л. Бальцеровича, напередодні реформ чистий зовнішній борг Польщі становив 44% ВВП. У 1991-1993 роках за угодами з Паризьким та Лондонським клубами борги фактично були списані [4]. Водночас у Польщу та деякі інші країни Вишеградської групи було вкладено понад \$ 15 млрд. прямих іноземних інвестицій, в тому числі в Польщу упродовж 1989-1995 років – \$ 6,25 млрд. [ 5 ].

Польське зростання має як позитивні, так і негативні аспекти. До позитивних належать низькі показники бюджетного дефіциту (2,5 – 2,6% ВВП у 1994-1998 роках) [ 6 ], відносно невеликі темпи річної інфляції. Щоправда, у деяких країнах, зокрема Чехії, Словаччині, Хорватії, Бельгії,

Табл. 6. Рахунок капіталу, 1996 рік, млн. грн.

|                                                                                    | Нефінансові<br>корпорації | Фінансові<br>корпорації | Сектор загального<br>державного<br>управління | Домашнє<br>господарство | Некомерційні<br>організації,<br>що обслуговують<br>домашнє<br>господарство | Вся економіка |
|------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|-------------------------|-----------------------------------------------|-------------------------|----------------------------------------------------------------------------|---------------|
| Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві                                          |                           |                         |                                               |                         |                                                                            |               |
| Чисте заощадження                                                                  | -10497                    | 680                     | 11544                                         | 618                     | -763                                                                       | 1582          |
| Капітальні трансфери, одержані                                                     | 2933                      | -                       | 2963                                          | 11                      | 696                                                                        | 6603          |
| Капітальні трансфери, сплачені                                                     | -696                      |                         | -5898                                         | -                       | -                                                                          | -6594         |
| Всього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів) | -8260                     | 680                     | 8609                                          | 629                     | -67                                                                        | 1591          |
| Зміни в активах                                                                    |                           |                         |                                               |                         |                                                                            |               |
| Валове нагромадження основного капіталу                                            | 13615                     | 409                     | 1684                                          | 748                     | 435                                                                        | 16891         |
| Споживання основного капіталу                                                      | -12268                    | -35                     | -1708                                         | -157                    | -534                                                                       | -14702        |
| Зміна запасів матеріальних оборотних коштів                                        | 1540                      | 2                       | 237                                           | -326                    | 14                                                                         | 1467          |
| Придбання за виключенням вибуття цінностей                                         |                           |                         |                                               |                         |                                                                            |               |
| Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)                                      | -11147                    | 304                     | 8386                                          | 241                     | 18                                                                         | -2188         |
| Разом                                                                              | -8210                     | 680                     | 8609                                          | 629                     | -67                                                                        | 1591          |

Джерело: Національні рахунки України за 1996 рік, – стор. 88.

Латвії, Литві, вказані індикатори виглядають значно краще. До негативних аспектів належать величезний дефіцит торговельного балансу, що стрімко зростає (скажімо, від \$2,5 млрд. в 1994 до \$12,5 млрд. у 1996 [ 7 ] і \$18 млрд. у 1998 році [ 8 ]). Жодна з країн Центральної та Східної Європи такого провалу в торговельному балансі не відчуває.

Треба зазначити, що деякі багаті країни мають надвеликий дефіцит зовнішньої торгівлі, наприклад, США чи Саудівська Аравія. Але вони його пере-кривають за рахунок припливу капіталу або інших ресурсів. Польща такі можливості у довгостроковому плані навряд чи знайде. Дефіцит її торговельного балансу може обернутися глибокими економічними потрясіннями.

Ринкова трансформація економіки виступає стратегічним завданням, яке має за мету докорінно змінити характер економічних зв'язків між виробництвом та особистим споживанням. У перехідній економіці одночасно розв'язуються два основоположних завдання: по-перше, здійснення радикальних ринкових реформ, по-друге, проведення активної антикризової політики, спрямованої на подолання спаду виробництва, відновлення національної економіки, її структурну перебудову на засадах сучасної промислової та аграрної політики.

Послідовні українські реформи забезпечили сприятливі умови для макроекономічної стабілізації, зменшення річних показників спаду, бюджетного дефіциту. Досягнуто відносної рівноваги на споживчому ринку, розвивається прошарок підприємців та нових виробничих і фінансових структур, зорієнтованих на ринкову модель господарської діяльності. Успішна грошова та антиінфляційна політики дозволила вийти на такі рівні річної та місячної інфляції, які не перешкоджають економічній

активності, поживленню інвестиційної та кредитної діяльності, нормалізації процесів відтворення основного капіталу та ВВП в цілому.

У минулому 1997 році спад виробництва за категорією ВВП становив 3,2 % проти 10 % у 1996 році, а на 1998 рік ми повинні зберегти економічну активність щонайменше на рівні 1997 року. У подальшому цілком можливим є перехід на траєкторію економічного зростання.

Для реалізації цього завдання необхідно посилити регулюючу роль держави у системі ринкового реформування суспільства, перенести центр ваги на розширення інвестиційної та кредитної діяльності як головної підйоми припинення спаду та як відродження національної економіки. Пріоритетним стає зміцнення економічного та фінансового стану реального сектора економіки, тобто підприємств, що виробляють товари та послуги. На усуненні тромбів у діловій активності мають бути зосереджені зусилля виконавчої влади із залученням усіх інструментів макроекономічного регулювання. Йдеться про скорочення податкового навантаження на товаровиробників, про систему стимулів ефективного використання промислового прибутку та інших ресурсів на виробничі потреби, у тому числі для повноцінного формування оборотних коштів підприємств і організацій.

Серед кола невідкладних макроекономічних завдань найгострішими є:

1. Адаптація суб'єктів господарювання до світових цін та подолання внутрішнього монополізму енергетичних компаній та інших природних монополій, розв'язання актуальних питань промислової політики щодо галузей переробної промисловості.

2. Вивільнення наявного потенціалу національних заощаджень, нагромадження основного капіталу для розширеного

відтворення виробництва.

3. Оптимізація внутрішніх та зовнішніх чинників економічного розвитку.

Перехід України та інших держав СНД на світові ціни був викликаний об'єктивними, обставинами, що вплинули на загальний рівень цін в економіці. За даними платіжного балансу за 1996 рік, Україна сплатила за енергоносії \$9,2 млрд., або 16,8 млрд. грн. Тільки імпортні енергоносії становили 16% витрат виробництва.

Торік рентабельність промислової продукції становила 8,9 %, у тому числі чорної металургії – 2,3 %, легкої промисловості – 1,6 %. Збитковими виявилися багато підгалузей машинобудування: сільське господарство (-7,5 %), текстильна, рибна промисловість тощо. Для відкритої української економіки нестерпним став тиск посередників у торгівлі енергоносіями та деяких природних монополій. Зокрема, оптові компанії, що торгують природним газом, отримують десятки мільйонів доларів чистого прибутку, а переробна промисловість та сільське господарство ледве зводять кінці з кінцями, втрачаючи прибуток та ресурси доданої вартості на мільярди гривень. Існує реальна загроза повної втрати прибутковості економіки у 1998 році. Тому рішуча протидія внутрішньому монополізму має стати першочерговим завданням промислової політики.

В останні роки ціновий чинник виявився чи не найголовнішим у спаді ВВП. Переробні галузі не мають фінансових можливостей для поліпшення технологічної бази виробництва, а структура економіки лише пасивно відображає цінові перекося. За останні роки в промисловості частка електроенергетики, паливної промисловості й чорної металургії зросла в 2,6 раза при скороченні питомої ваги машинобудування, легкої та харчової промисловості в 1,9 раза, що відображає цінові перекося.

Для відродження переробних галузей економіки необхідно конкретизувати пріоритетні напрямки інвестиційної політики. При цьому належить врахувати не лише загальновідомі чинники структурних зрушень, тобто впровадження наукоємних та енергоощадних технологій і зменшення сировинної залежності, а й глибину спаду, можливості повернення старих та завоювання нових ринків збуту під швидкоокупні та реальні кошти.

Безперечною прерогативою для України має бути державна підтримка науки та наукового обслуговування, де досягнуто результатів світового рівня, а саме: аерокосмічні технології, фізика надтвердих матеріалів, електрозварювання, альтернативні енергоресурси, високотехнологічні галузі машинобудування, зокрема, окремі види приладів і верстатобудування. Ринкова орієнтація на виготовлення кінцевої продукції об'єктивно вимагає нарощування інвестицій у легку та харчову промисловість, особливо – для поглиблення переробки сировини, підвищення якості продукції та рівня її готовності до споживання.

Досягнення прогресивних структурних зрушень неможливе без випереджального розвитку машинобудування, без випуску нових типів літаків та авіадвигунів, складної побутової техніки, сучасних інтегральних схем, навігаційного обладнання, спеціалізованих технологічних комплексів для сільського господарства, без зваженої конверсії підприємств військово-промислового комплексу, без оптимального використання високотехнологічних потужностей для переозброєння національної армії і флоту та для експортних цілей.

Вирішальні передумови економічного відродження залежатимуть від власних, внутрішніх зусиль України. Згідно з ідеями впровадженої в нашої економіці загальноприйнятої системи національних рахунків, економічне зростання цілком визначається

Табл. 7. Валютні курси

|                                    | 1992                             | 1993   | 1994   | 1995                        | 1996   |
|------------------------------------|----------------------------------|--------|--------|-----------------------------|--------|
| Офіційний курс                     | гривень за одиницю СНД<br>0,0088 | 0,1732 | 1,5212 | на кінець періоду<br>2,6668 | 2,7072 |
|                                    |                                  |        |        | гривень за долар США        |        |
| Офіційний курс на кінець періоду   | 0,0064                           | 0,1261 | 1,0420 | 1,7940                      | 1,8890 |
| Офіційний курс, середній за період | 0,0453                           | 0,3275 | 1,4731 | 1,8295                      |        |

Джерело: Вісник НБУ, 1997 р., №6, с. 42

рівнем та структурою національних заощаджень. Саме вони регулюють темпи та обсяги випуску товарів і послуг, рівень технічного прогресу і, зрештою, економічну могутність держави та добробут її населення. Величезні досягнення деяких країн, насамперед, Японії та Німеччини, значною мірою пояснюються високим рівнем заощаджень.

Заощадження, які конвертуються в інвестиції, утворюють фонд нагромадження – валового та чистого. За відсутності макроекономічної рівноваги заощадження мають покривати дефіцит урядового бюджету та від'ємне сальдо торговельного балансу, а за браком їх країна змушена вдаватися до іноземних кредитів.

Слід зазначити, що з формальної точки зору норма валових заощаджень в Україні дорівнює в середньому близько 20 % ВВП, що свідчить про збереження, попри кризовий перебіг подій, досить високого потенціалу економічного зростання. Проте внутрішні макроекономічні пропорції його реалізації неузгоджені у процесі оподаткування, вторинного перерозподілу доданої вартості та з інших причин відтворювальні ресурси виробництва ніби зникають.

Відрахування на соціальне страхування, податки, трансфертні виплати тощо поглинають до 98 % валової доданої вартості. Більше того, в реальному (виробничому) секторі чисте багатство скорочується щорічно на 5-8 млрд. грн.

Які макроекономічні регулятори належить використати, щоб усунути перешкоди на шляху

виробничої діяльності! підприємств. По-перше, слід послідовно зменшувати податкове навантаження, вводити інвестиційні пільги, про що вже багато говорилося. По-друге, важливо прискорити реструктуризацію великих підприємств і звільнити їх від невластивих функцій утримання соціальної інфраструктури. При вкрай низьких показниках рентабельності вивільнити відтворювальні ресурси підприємств іншим шляхом практично неможливо. Надалі треба неухильно здійснювати систему соціального страхування, зменшити ту частку витрат, яку несуть товаровиробники. Нарешті, слід знайти нетрадиційні рішення, можливо, на кредитній основі, для поновлення оборотних коштів підприємств і організацій.

Є ще одна дуже важлива макроекономічна проблема. Вище вже згадувалось, що в Україні норма національних заощаджень та нагромадження основного капіталу за світовими канонами є середньою. Однак йшлося про так звані валові показники. Втім, тільки чисте нагромадження може бути основою економічного зростання. Фактично чисті ресурси нагромадження не перевищують 2-3% ВВП, і на 3% ВВП формуються за рахунок позик на міжнародних фінансових ринках з їхніми мінливими та не завжди вигідними умовами.

Треба дивитись правді у вічі. Україна зараз не може відмовитись від зарубіжних кредитів, безпосередньо зацікавлена в прямих та портфельних інвестиціях. Але домогтись перелому економічної ситуації на цих засадах просто неможливо. Внутрішні, й тільки внутрішні,

джерела мають стати передумовами економічної стратегії держави.

Економічне зростання тісно пов'язане із зовнішньоекономічними чинниками. Національні заощадження як визначальний фактор економічного зростання залежать від обсягів коштів, сплачуваних іноземним особам (нерезидентам) по дивідендах і поточних боргах. У 1996 році виплати по доходах становили \$572 млн., а сплата основного боргу по кредитах та процентах за них – \$861 млн., або сукупно 2,6 млрд. грн., що становило 3,2% ВВП.

Крім того, національні заощадження мають покривати від'ємне сальдо бюджету та зовнішньоторговельне сальдо. У цьому році верхня межа бюджетного дефіциту не може перевищувати 5,7% ВВП. У середньому близько 10-12% ВВП випадає з ресурсів розширеного відтворення, що знижує стартові основи переходу на траєкторію зростання; між тим, врегулювання зовнішніх чинників розвитку України багато в чому визначається мистецтвом макроекономічної політики, важелі якої треба привести в дію.

У 1996 році за поточними операціями від'ємне сальдо становило \$1,1 млрд. Обсяги українського експорту були досить значними і становили \$15,5 млрд., або 45,5% валового внутрішнього продукту. Ці дані свідчать про величезні труднощі з експортом власної продукції, з якими стикається національна економіка на світових ринках. У той же час імпорт досяг \$19,8 млрд., а від'ємне сальдо торговельного балансу – \$4,3 млрд. Воно виникло, головним чином, за рахунок оплати поставок в Україну палива та енергоносіїв. Тільки за рік внаслідок підвищення цін на енергоносії нерезидентам було додатково сплачено \$1,8 млрд., а через експортні обмеження в торгівлі з Росією було втрачено виторг у сумі \$300-500 млн.

Негативне торговельне сальдо значною мірою було компен-

совано доходом від послуг, головне – за транзит енергоносіїв. Однак, дохід від надання послуг у \$3,2 млрд. не міг перекрити від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, і дефіцит поточного рахунку перевищив \$1,1 млрд. Зазначимо, що держава у 1996 році ретельно виконувала усі боргові зобов'язання. Коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу становив 11,2% в 1994 році, 8,0 – в 1995, 6,6% – в 1996.

У 1995 році остаточно чисті заощадження становили 2,7 млрд. грн. Цих коштів не вистачило на капіталоутворення, і Україна вдалася до чистого позичання, яке дорівнювало 1,87 млрд. грн. На зовнішні джерела припадало 69 % від суми чистого заощадження. Ця обставина в зовсім іншому світлі визначає проблему зовнішньої заборгованості та невідкладні завдання її розв'язання, ніж наведені вище дані про коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу, де показники не дуже високі й навіть ліпші, ніж у багатьох східноєвропейських країнах. Співвідношення рахунку капіталу та, в його межах, чистого позичання свідчить про надзвичайно високу залежність України від мінливих обставин зовнішнього фінансування. Між тим, вигідніші фінансові потоки, а саме прямі та портфельні інвестиції, ще не набули необхідного розвитку.

Іноземні інвестиції формують доходи від власності нерезидентів у вигляді дивідендів та доходів по боргових зобов'язаннях. У 1996 році сальдо доходів було від'ємним у сумі \$572 млн. при залученні протягом року \$514 млн. прямих та \$198 млн. портфельних інвестицій. Центральною проблемою платіжного балансу України є зменшення дефіциту поточного рахунку. Найбільш гостро стоїть питання про обмеження імпорту енергоносіїв. За підсумками 1996 року скорочення імпорту енергії на \$1,2 млрд., або на 13%, дозволило б вирівняти баланс товарів та послуг. Це цілком реальне завдання, яке можна реалізувати

в умовах активної структурної політики. При цьому зниження енергоспоживання у промисловості дозволить збільшувати неенергетичний імпорт, закуповувати нові технології, необхідні для переходу на траєкторію економічного зростання.

Зараз у собівартості промислової продукції частка витрат на енергію становить 25%. Власне, в енергетиці (електроенергетика, нафтогазова, вугільна та інші паливні галузі) коефіцієнт енергетичних витрат дорівнює 0,503, тобто половину всіх прямих витрат (1995), у металургії – 0,258, а в галузях обробної промисловості – тільки 0,19 та в царині послуг – 0,138. Прискорення структурних змін на користь обробної промисловості та послуг – така вирішальна передумова оздоровлення платіжного балансу України, істотного зниження потреб у зовнішньому фінансуванні, прискорення ринкових реформ.

Виключно важливий, різнобічний вплив на темпи і особливості реформування економіки має курс національної валюти.

До жовтня 1994 року в Україні діяла система множинних курсів, яка в інфляційному середовищі зумовила неконтрольовані перепади вартості національної валюти. Тому дані до 1994 року непридатні для аналізу. З IV кварталу 1994 року курс національної валюти почав різко зростати. Зокрема, на кінець 1996 року він зріс у 1,81 раза, а середньозважений – у 5,59 раза.

Для підтримання стабільності національної валюти та забезпечення необхідного рівня ліквідності у 1996 році НБУ акумулював із зовнішнього сектора \$0,9 млрд. Цю тенденцію більшість експертів розглядають однозначно як позитивну, пов'язуючи її з витісненням іноземної валюти з національного грошового обігу та поверненням твердої валюти на резиденту територію. У даному разі ми маємо справу з явищем дефляційного впливу американ-

ського долара на українську економіку, і тут є достатні сумніші, щоб робити незаперечно позитивні оцінки.

З одного боку, зміцнення національної валюти дійсно сприяє збільшенню довіри до неї населення і комерційних структур. Чисто теоретично підвищення курсу гривні сприяє зростанню ефективності імпорту, розвиткові інвестиційного процесу, зокрема, за рахунок доларових кредитів.

У той же час існують досить суттєві негативні наслідки дефляційного впливу долара на українську економіку. Серед них найбільше значення може мати падіння ефективності експорту, подальше загострення проблем торговельного і платіжного балансів, що має особливе значення для економіки України через надмірну частку енергоносіїв у зовнішній торгівлі.

Зростання реального курсу національної валюти у довгостроковому плані може викликати

порушення макроекономічної рівноваги, підлив конкурентоспроможності на зовнішніх та внутрішніх ринках, небезпечне скорочення валютних ресурсів.

З теоретичної точки зору, долар, що знецінюється всередині країни, відпливає за кордон. У результаті збільшуються усі боргові зобов'язання держави, виражені у гривнях, скажімо при переводі їх у долари зростає державний борг. Крім того, порушуються правила гри в комерційній діяльності мільйонів громадян, що здійснюють бізнес-тури для закупівлі споживчих товарів за кордоном і забезпечують відносну рівновагу на внутрішньому ринку.

У цілому плюси та мінуси дефляції долара, її переважно негативний вплив на стан платіжного балансу вимагають гнучкішої монетарної політики, розуміння того, що зміцнення національної валюти не повинно перетворюватися на самоціль.

## Література:

1. Гець В. М. Питання теорії і практики макроекономічної стабілізації в аспекті переходу від економічної кризи до зростання // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 9. – С.10 – 18; Лисицький В. І. Складові економічного піднесення в Україні. – Там же.
2. Див.: Менкю Т. Макроекономіка. – М., 1994. – С. 159.
3. Сакс Дж., Ларрен Ф. Макроекономіка. Глобальний підход. – М., 1996. – С. 603–605.
4. Квартальні передбачення. – 1997. – Вересень. – С. 90.
5. Уроки реформ. – Київ, 1995. – С. 81, 104.
6. Daiva Europe Limited. – 1997. – June. – P.20.
7. The Vienna Institute for Comparative Economic Studies. – 1997. – № 4.
8. Квартальні передбачення. – 1997, – Вересень. С. 92.